

Bezpieczeństwo żywnościowe i niedożywienie w Afryce Subsaharyjskiej – nowe kierunki i trendy

Food security and malnutrition in sub-Saharan Africa – new directions and trends

DANIEL KASPROWICZ

Zakład Chemii, Ekologii i Towaroznawstwa Żywności, Gdański Uniwersytet Medyczny

Redukcja głodu na świecie to wyzwanie, którego światowa społeczność podjęła się w 1996 r. podczas Szczytu Żywności. Do końca 2015 r. planowano między innymi likwidację skrajnego ubóstwa i głodu w krajach rozwijających się. Najbiedniejszym regionem świata jest Afryka Subsaharyjska, w której ponad 47% społeczeństwa żyje poniżej granicy ubóstwa. Czarny Kontynent boryka się z wieloma trudnościami (niedożywienie, niepokoje społeczno-polityczne, konflikty zbrojne, klęski żywiołowe), które znacznie wpływają na utrzymanie bezpieczeństwa żywnościowego. Według najnowszego raportu FAO z 2014 roku 805,3 mln ludzi ogółem cierpi z powodu niedożywienia, 790,7 mln z nich zamieszkuje kraje rozwijające się, w tym 214,1 mln to społeczność Afryki Subsaharyjskiej. Dokument informuje, że niedożywienie na świecie spadło z 18,7% do 11,3%, zaś w krajach rozwijających się z 23,4% do 13,5%. O ile założenia Deklaracji Forum Milenijnego zakładały zmniejszenie o połowę procentowego udziału osób niedożywionych na świecie, o tyle Szczyt Żywności pracował nad zmniejszeniem liczby głodujących w ogóle. Walka z głodem wymaga wielu istotnych zmian na różnych poziomach, zarówno ekonomiczno-gospodarczych, jak i politycznych, społecznych czy też kulturowych. Udzielana pomoc w Afryce Subsaharyjskiej powinna opierać się na trzech filarach: pomocy żywnościowej, pomocy rozwojowej i pomocy humanitarnej. Zrównoważenie form udzielania pomocy zdaje się być szansą na zwiększenie bezpieczeństwa żywnościowego, jak również zmniejszenie poziomu niedożywienia. Dzięki analizie 50-letniej walki z głodem oraz interdyscyplinarnemu podejściu do rozwiązania problemu możemy przyczynić się do wygranej walki z głodem wprowadzając przemyślane działania oparte na dualnej ścieżce udzielania pomocy, tj. metoda „ryby” i „wędkę” a także holistycznej, komplementarnej pomocy żywnościowo-rozwojowo-humanitarnej.

Słowa kluczowe: Afryka Subsaharyjska, bezpieczeństwo żywnościowe, głód, Milenijne Cele Rozwoju, niedożywienie, pomoc żywnościowa

Reducing hunger in the world is a challenge that the world community has taken up in 1996 during the Food Summit. The elimination of extreme poverty and hunger in developing countries was planned for the end of 2015. The poorest region of the world is sub-Saharan Africa, where more than 47% of the population live below the poverty threshold. The African Continent encounters various difficulties (malnutrition, socio-political unrest, armed conflicts, natural disasters), which greatly affect food security. According to a recent FAO report of 2014 a total of 805.3 million people suffer from malnutrition, with 790.7 million of them in the developing countries, including a 214.1-million community of sub-Saharan Africa. The document reports that malnutrition in the world has decreased from 18.7% to 11.3%, while in the developing countries from 23.4% to 13.5%. The Millennium Forum Declaration aimed at halving the percentage of malnourished population the world; the World Food Summit worked on reducing the number of hungry people in general. Fighting hunger requires a lot of significant changes at various levels: economic, political, social and cultural. The assistance in sub-Saharan Africa should be based on three pillars: food aid, development aid and humanitarian aid. The balance between the forms of aid seems to be an opportunity to increase food security, as well as to reduce the malnutrition level. By analyzing 50 years of fighting hunger and an interdisciplinary approach to solving the problem, we can help to win this fight by introducing a well-thought out action based on a dual track assistance (the method of “fish” and a “fishing rod”) as well as a holistic complementary assistance with nutritional, developmental and humanitarian aspects.

Key words: Sub-Saharan Africa, food security, hunger, Millennium Development Goals, malnutrition, food aid

© Probl Hig Epidemiol 2015, 96(1): 84-91

www.phie.pl

Nadesłano: 18.02.2015

Zakwalifikowano do druku: 19.02.2015

Adres do korespondencji / Address for correspondence

mgr dietetyki Daniel Kasprowicz

Zakład Chemii, Ekologii i Towaroznawstwa Żywności GUM

ul. Powstania Styczniowego 9b, 81-519 Gdynia

tel. +48 530 337 825, e-mail: daniel.kasprowicz@gumed.edu.pl

Wprowadzenie

W 1996 r. Światowy Szczyt Żywności (*World Food Summit* – WFS) podjął się wyzwania redukcji głodu na świecie, a rok 2015 został przyjęty jako kluczowy moment w realizacji owego założenia [1]. Obrady kontynuowano w 2000 roku w Nowym Jorku, gdzie wówczas 189 państw członkowskich Narodów Zjednoczonych ustaliło i przyjęło 8. Milenijnych Celów Rozwoju (*Millennium Development Goals* – MDGs).

Głównym założeniem spisanym w Deklaracji Forum Milenijnego była pomoc ludności zamieszkującej najuboższe regiony świata i poprawa jakości ich życia do końca 2015 roku w porównaniu do roku 1990. Pierwszy i najważniejszy cel (MDG1) to likwidacja skrajnego ubóstwa i głodu [2].

Nie dziwi więc fakt, że problem głodu stał się przedmiotem badań wielu grup naukowców. Obecnie zarówno niedożywienie, jak i bezpieczeństwo

żywnościowe analizowane jest w różnych aspektach: w naukach ekonomicznych obejmujących rolnictwo, filozofię, doktryny polityczne i socjologię [3], w naukach biotechnologicznych, szukających nowych rozwiązań w produkcji wysokoodżywczej i bezpiecznej żywności (*high nutritious and safety food*) oraz naukach medycznych, w tym żywieniowych zajmujących się bezpośrednio leczeniem wyголоżenia. Interdyscyplinarne podejście do rozwiązania problemu głodu na świecie zdaje się być najlepszym rozwiązaniem. Niemniej wielu autorów zaznacza, że prymat interesów międzynarodowych korporacji spożywczych utrudnia ograniczanie głodu oraz poprawę sytuacji najuboższych poprzez niemożność zrównoważenia rozwoju w krajach globalnego południa [4-6]. Co więcej, jak zaznacza Sapa, paradoksem współczesnego świata jest to, że globalne zwiększenie żywności nie wyeliminowało głodu [7], zwłaszcza że produkujemy dziś półtora razy więcej żywności, niż potrzeba, by każdej osobie na Ziemi zapewnić pożywną dietę [4]. Taki stan rzeczy zdaje się pogwałcać prawa człowieka, tu głównie prawo do żywności (prawo do życia, wyżywienia i godności ludzkiej) zapisane w Deklaracji Praw Człowieka oraz prawo każdego człowieka do wolności od głodu z Międzynarodowego paktu praw gospodarczych, społecznych i kulturowych z 19 grudnia 1966 r. [3].

Obecnie największy problem zdrowotny dotyczy krajów rozwijających się, dotkniętych ubóstwem i niedostatecznym dostępem do opieki zdrowotnej. Najbiedniejszym regionem świata jest Afryka Subsaharyjska, czyli państwa Afryki położone na południe od Sahary. W 2008 roku Bank Światowy (*World Bank*) wydał raport, według którego 47,5% społeczeństwa Afryki Subsaharyjskiej żyje na granicy ubóstwa ustalonej na 1,25 USD/dzień, z czego nieco ponad 41% ludności żyje w ubóstwie absolutnym (<1 USD/dzień) [8]. Należy jednak pamiętać, że umowna granica nie prezentuje jasno społeczeństwa utrzymującego się za cenę jeszcze niższą bądź nie zarabiającego w ogóle [4]. Ubóstwo absolutne to główny czynnik niedożywienia, analfabetyzmu, chorób związanych z nędzą, wysoką śmiertelnością noworodków oraz niską średnią długością życia [9]. Ubóstwo absolutne pociągnęło za sobą powstanie nowego podziału krajów, według którego kraje najuboższe, o bardzo niskim Wskaźniku Rozwoju Społecznego (*Human Development Index – HDI*), borykające się z klęskami żywiołowymi, konfliktami zbrojnymi i masowym głodem to kraje Czwartego Świata. Zalicza się do nich 49 krajów, 34 pochodzi z Afryki Subsaharyjskiej [10].

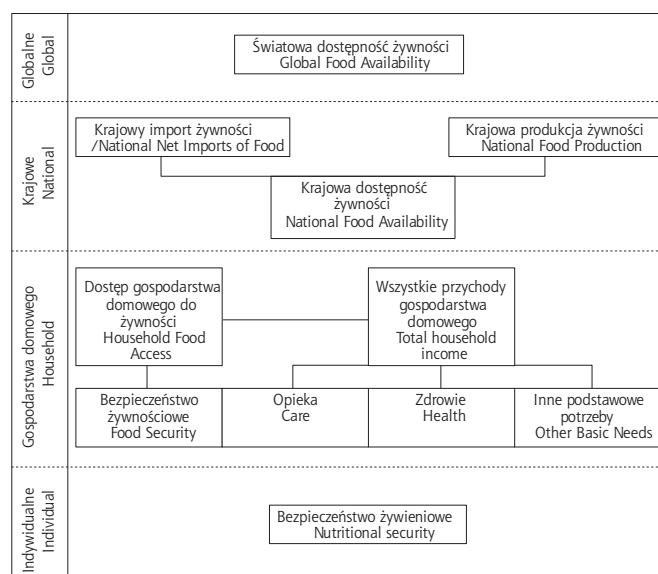
Nowa koncepcja bezpieczeństwa żywnościowego

Problem zapewnienia bezpieczeństwa żywnościowego (*food security*) nie jest problemem nowym, gdyż towarzyszy człowiekowi od zawsze. Początkowo pojęcie wykorzystywały służby wojskowe oraz sektory ekono-

miczne i polityczne danego kraju. Na początku lat 90. XX wieku powstało przeszło 200 definicji, które modyfikowane są do dnia dzisiejszego zgodnie z nowymi trendami i sytuacją polityczno-gospodarczą na świecie [7, 11]. Bezpieczeństwo żywnościowe najczęściej rozpatrywane jest w trzech aspektach: rozporządzalności, dostępności i adekwatności. W ogólnym znaczeniu rozporządzalność oznacza „posiadanie wystarczającej ilości dostępnej żywności dla całej ludności w każdym czasie, aby podtrzymać ludzkie życie”. Dostępność rozumiana jest jako nieograniczanie podaży żywności, zaś adekwatność dotyczy zbilansowanej, pożywej i bezpiecznej żywności (*food safety*) [12].

Pojęcie rozpatruje się także w trzech wymiarach w ujęciu fizycznych: międzynarodowym (globalnym), narodowym (krajowym) i gospodarstwa domowego [12]. Ujęcie globalne dotyczy przede wszystkim konieczności walki z głodem wszystkich państw na świecie [11]. W kontekście krajów rozwijających się szczególnie istotny jest ostatni wymiar, według którego „gospodarstwa domowe mają jednocześnie dostęp fizyczny i ekonomiczny do wystarczającej żywności dla wszystkich członków i gdzie nie istnieje ryzyko, że gospodarstwa utracą ten dostęp” [7, 12]. Rycina 1 prezentuje dane wymiary: od globalnego bezpieczeństwa żywnościowego do indywidualnego bezpieczeństwa żywieniowego (*nutrition security*) [13].

Niemożliwość utrzymania bezpieczeństwa żywnościowego dotyczy przede wszystkim krajów globalnego południa, stąd też podejmowane na forach światowych organizacji (m.in.: Organizacja Narodów Zjednoczonych do spraw Wyżywienia i Rolnictwa, Unia Europejska, Unia Afrykańska) działania mają na celu jego zwiększenie i wyeliminowanie przyczyn jego braku [11]. Według nowej definicji FAO bezpie-

Ryc. 1. Trzy wymiary bezpieczeństwa żywnościowego [13]

Fig. 1. Three areas of food security [13]

czeństwo żywnościowe to sytuacja, w której ludność (w wybranym wymiarze) przez cały czas ma fizyczny, społeczny i ekonomiczny dostęp do wystarczającej ilości bezpiecznej i pożywnej żywności, która spełnia zarówno ich potrzeby, jak również preferencje smakowe i żywieniowe. Tym samym umożliwia aktywny i zdrowy tryb życia. Na bezpieczeństwo żywnościowe składają się cztery składowe: dostępność bezpiecznej i pożywnej żywności (*food availability*), fizyczny i ekonomiczny dostęp do żywności (*economic and physical access to food*), stabilność w czasie (*stability over time*) i zdolność wykorzystania dostępnej żywności (*food utilization*). W tabeli I zaprezentowano wskaźniki danych składowych, które umożliwiają pełną interpretację definicji zaproponowanej przez FAO [14]. Przejawy słabości systemu bezpieczeństwa żywnościowego dostrzega się przede wszystkim w krajach rozwijających się, w tym w krajach Afryki Subsaharyjskiej, które powodowane są różnymi czynnikami [11]. Nie dziwi więc fakt, że w kluczowym roku realizacji Milenijnych Celów Rozwoju kładzie się szczególny nacisk na stworzenie kompleksowej definicji bezpieczeństwa żywnościowego, a następnie wdrożenie działań mających na celu jego wzmocnienie. Przeciwnością bezpieczeństwa żywnościowego jest jego brak, a tym samym głód i ubóstwo [7, 11], choć w sieci skomplikowanych pośrednich i bezpośrednich determinantów niedożywienia, ustalenie jasno owego przeciwności wydaje się być niemożliwe [15]. Definicja braku bezpieczeństwa żywnościowego (*food insecurity*) prezentuje się następująco:

jest to sytuacja, w której ludność nie ma bezpiecznego dostępu do wystarczającej ilości bezpiecznej i pożywnej żywności, niezbędnej do prawidłowego wzrostu i rozwoju organizmu człowieka oraz aktywnego i zdrowego trybu życia. Spowodowane jest to przede wszystkim brakiem dostępności do żywności, niedostatecznej siły nabywczej, niewłaściwego bądź nienależytego wykorzystania żywności na poziomie gospodarstwa domowego. Brak bezpieczeństwa żywnościowego, zły profil zdrowia, złe warunki sanitarne, ograniczona opieka medyczna i niewłaściwe praktyki żywieniowe są głównymi przyczynami złego stanu odżywienia. Brak bezpieczeństwa żywnościowego może być przewlekły, sezonowy bądź przejściowy [14].

Wśród krajów rozwijających się nadal najtrudniej osiągnąć bezpieczeństwo żywnościowe w Afryce Subsaharyjskiej. Utrzymanie bezpieczeństwa żywnościowego zależne jest od kilku czynników. Błędnie wydawać by się mogło, że fizyczny dostęp do żywności to determinant najważniejszy. Najczęściej jednak brak bezpieczeństwa żywnościowego we wszystkich jego wymiarach spowodowany jest ekonomiczną niedostępnością do produktów spożywczych [15]. Tutaj uwypukla się paradoks nadprodukcji żywności na świecie w ogóle. Dodatkowo wskazuje się na: zmiany w procesach demograficznych, stopień rozwoju rolnictwa, w tym wydajność pracy w danym sektorze, postęp

Tabela I. Wskaźniki bezpieczeństwa żywnościowego [14]
Table I. Food security indicators [14]

Składowe bezpieczeństwa żywnościowego /Dimension	Wskaźniki /Food security indicators
Dostępność bezpiecznej i pożywnej żywności /Availability	Średnia wartość adekwatnego spożycia energii Średnia wartość produkcji żywności Średnia podaż energii pochodzącej ze zbóż, korzeni i bulw Średnia podaż białka Średnia podaż białka pochodzenia zwierzęcego
Fizyczny i ekonomiczny dostęp do żywności /Access	Odsetek dróg utwardzanych w stosunku do ogółu Zagęszczenie dróg Zagęszczenie linii kolejowych Produkt Krajowy Brutto (PKB) na jednego mieszkańca (ekwiwalent energetyczny) Krajowy indeks cen żywności Częstość występowania niedożywienia Udział wydatków na żywność w gospodarstwie domowym Głębokość deficytu żywności Nieadekwatne rozpowszechnienie żywności
Stabilność w czasie /Stability	Uzależnienie od importu zbóż Procentowy udział gruntów rolnych z systemem nawadniania Wartość importowanej żywności w stosunku do całkowitego eksportu towarów Stabilność polityczna i brak przemocy/terrorizmu Domowa zmienność cen żywności Zmienność produkcji żywności <i>per capita</i> Zmienność dostaw żywności <i>per capita</i>
Wykorzystywanie dostępnej żywności /Utilization	Dostęp do ulepszonych źródeł wody Dostęp do ulepszonych urządzeń sanitarnych Odsetek cherlawych (wybujających, <i>wasting</i>) dzieci poniżej 5. roku życia Odsetek skarlłowaciałych (<i>stunted</i>) dzieci poniżej 5. roku życia Odsetek dzieci poniżej 5. roku życia z niedowagą Odsetek niedożywionych dorosłych Częstość występowania niedokrwistości u kobiet w ciąży Częstość występowania niedokrwistości u dzieci poniżej 5. roku życia Częstość występowania niedoboru witaminy A w populacji ogółem Częstość występowania niedoboru jodu w populacji ogółem

technologiczno-techniczny, infrastruktura i kapitał ludzki oraz warunki przyrodniczo-klimatyczne, klęski żywiołowe, niepokoje społeczne, brak stabilności politycznej i prawnej (m.in.: korupcja i nierówność wobec prawa) oraz epidemie [16]. Wśród wymienionych w publikacji czynników danego stanu rzeczy warto dodać jeszcze jeden, który trafnie prezentuje rozważany problem: „Pomimo jego złożoności, problem ten wydaje się na pierwszy rzut oka oszukańczo prosty i dlatego jest podatny na uproszczenia, zwłaszcza, że jedzenie i rolnictwo wydają się być łatwo zrozumiałe dla przeciętnego obywatela (...) To z kolei prowadzi do nadmiernego akcentowania gotowych recept i cząstkowych rozwiązań, które są nie do zastosowania, są nieefektywne i nieadekwatne.” [17].

Obok bezpieczeństwa żywnościowego (*food security*) stoją również dwie pokrewne definicje: bezpieczeństwo żywienia (*nutrition security*) oraz bezpieczeństwo żywności (*food safety*), które nierzadko interpretowane są w niewłaściwy sposób. Bezpieczeństwo żywienia dotyczy przede wszystkim indywidualnej jednostki i jest sytuacją, w której istnienie nieprzerwanego dostępu do odżywczej diety oraz sanitarnego środowiska, adekwatnych usług i opieki medycznej, niezbędnych do zdrowia i aktywnego trybu życia wszystkich członków gospodarstwa domowego. Bezpieczeństwo żywienia, w przeciwieństwie do bezpieczeństwa żywnościowego, bierze także pod uwagę odpowiednie praktyki pielęgnacyjne oraz zdrowie i higienę jako uzupełnienie odpowiedniej diety [14]. Bezpieczeństwo żywności (*food safety*) „jako niezbędna cecha-element każdego produktu żywnościowego stanowi minimum wymogów, których spełnienia konsument może oczekiwać, a którym producent musi sprostać” [3].

Niedożywienie w Afryce Subsaharyjskiej – epidemiologia

Najnowszy raport Organizacja Narodów Zjednoczonych do spraw Wyżywienia i Rolnictwa (*Food and Agriculture Organization of the United Nations – FAO*) z 2014 r. kładzie szczególny nacisk na realizację MDG1 i prezentuje statystyki niedożywienia, zwracając szczególną uwagę na zachwianie bezpieczeństwa żywnościowego w ostatnich latach [14]. Największą uwagę przykuwa Afryka Subsaharyjska, którą literatura określa również „kontynentem głodu” [4]. Według raportu nadal 805,3 mln ludzi ogółem cierpi z powodu niedożywienia, 790,7 mln z nich zamieszkuje kraje rozwijające się, w tym 214,1 mln to społeczność Czarnego Kontynentu. 23,8% mieszkańców Afryki Subsaharyjskiej nadal ma ograniczone prawo do żywności i wolności od głodu. Tabela II zawiera najnowsze dane dotyczące problemu niedożywienia na świecie [14]. Liczba głodujących do 2006 roku systematycznie malała. W kolejnych latach kryzys finansowy, w tym również kryzys żywnościowy i zachwianie światowej gospodarki żywnościowej, doprowadziły do znacznego spadku bezpieczeństwa żywnościowego. Wówczas problem głodu pogłębił się głównie w Afryce, Azji i regionie Pacyfiku. W tym czasie FAO alarmowało o udziale niedożywionych w populacji świata zbliżonym do obserwowanego w latach 1990-1992 [18, 19]. Problem głodu i utożsamiany z tym problem niedożywienia nie jest problemem niedostępności żywności w fizycznym znaczeniu w ujęciu globalnym. Główną rolę odkrywa tutaj dostępność ekonomiczna, która obecnie stanowi punkt wyjścia dla organizacji walczących z głodem. Szansy odnajduje się w przesunięciu krajów ubogich na wyższe szczebla rozwoju, tj. na odpowiedni poziom

Tabela II. Liczba niedożywionych (mln) oraz ich udział (%) w całkowitej populacji świata według regionów [14]

Table II. Number of malnourished (mln) and proportion (%) of malnourished in total population by regions [14]

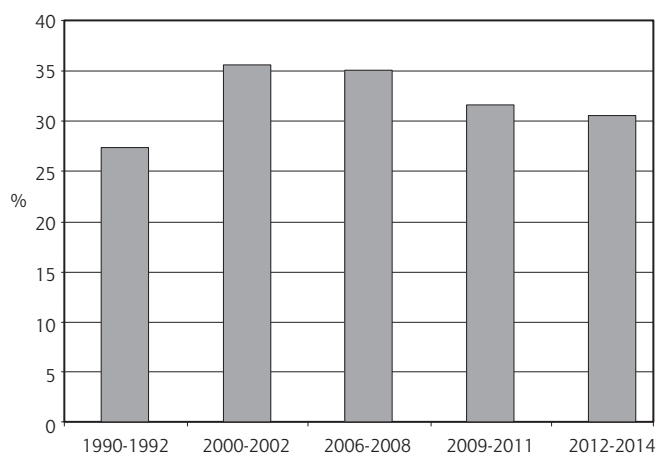
Region	1990-1992	2000-2002	2005-2007	2009-2011	2012-2014
	Liczba niedożywionych /Number of malnourished (mln)				
Świat /World	1 014,5	929,9	946,2	840,5	805,3
Kraje rozwinięte /Developed countries	20,4	21,1	15,4	15,7	14,6
Kraje rozwijające się /Developing countries	994,1	908,7	930,8	824,9	790,7
Afryka Subsaharyjska /Subsaharan Africa	176,0	202,5	205,3	211,2	214,1
Azja i Pacyfik /Asia and the Pacific	727,1	618,3	648,5	543,8	504,6
Europa i Centralna Azja /Europe and Central Asia	9,9	11,5	8,9	7,7	6,3
Ameryka Łacińska i Karaiby /Latin America and the Caribbean	68,4	61,0	49,2	41,5	37,0
Bliski Wschód i Afryka Północna /Near East and North Africa	16,5	23,0	26,7	26,9	32,8
	Procentowy udział w całkowitej populacji świata /Proportion (%) of malnourished in total population				
Świat /World	18,7	14,9	14,3	12,1	11,3
Kraje rozwinięte /Developed countries	<5,0	<5,0	<5,0	<5,0	<5,0
Kraje rozwijające się /Developing countries	23,4	18,2	17,3	14,5	13,5
Afryka Subsaharyjska /Subsaharan Africa	33,3	29,8	26,5	24,4	23,8
Azja i Pacyfik /Asia and the Pacific	24,4	18,0	17,8	14,3	12,9
Europa i Centralna Azja /Europe and Central Asia	8,0	8,5	6,2	5,1	<5,0
Ameryka Łacińska i Karaiby /Latin America and the Caribbean	15,3	11,5	8,7	7,0	6,1
Bliski Wschód i Afryka Północna /Near East and North Africa	6,6	7,5	7,9	7,3	7,7

rozwoju społeczno-gospodarczego. Niedożywienie determinowane jest czynnikami pośrednimi (nieodstateczne bezpieczeństwo żywnościowe na poziomie gospodarstw domowych, nieodstateczna opieka matki nad dzieckiem, zły stan zdrowia populacji ogółem oraz zanieczyszczenie środowiska, nierówności w szkolnictwie i brak edukacji społeczeństwa, wojny, klęski żywiołowe, zły stan polityczno-społeczny) z ubóstwem w centrum oraz czynnikami bezpośrednimi takimi jak nieprawidłowa dieta oraz ciężkie bądź długotrwałe infekcje [4, 15, 19, 20].

Raport FAO informuje, że niedożywienie na świecie spadło z 18,7% do 11,3%, zaś w krajach rozwijających się z 23,4% do 13,5%. Szacuje się, że osiągnięcie MDG1 jest możliwe po roku 2015. O ile założenia Deklaracji Forum Milenijnego zakładały zmniejszenie o połowę procentowego udziału osób niedożywionych na świecie, o tyle WFS pracowało nad zmniejszeniem liczby głodujących w ogóle. Przyglądając się bliżej statystykom możemy zauważyć, że liczba głodujących nadal utrzymuje się na wysokim poziomie, tj. 805,3 mln w porównaniu z latami 1990-1992, gdzie wówczas głodowało 1014,5 mln osób. Przegrana walka z głodem dotyczy głównie Afryki Subsaharyjskiej, w której co czwarty mieszkaniec jest niedożywiony. Afryka na przestrzeni 15. lat wzmocniła się ekonomicznie. Również wzrost populacji sprzyjał rozwojowi gospodarczemu. Stąd też winy doszukuje się głównie w niestabilności politycznej oraz zamieszkach na tle społeczno-politycznym mającym miejsce w ostatnich latach [14]. Należy również zadać sobie pytanie nad adekwatnością i efektywnością podejmowanych przez organizacje rządowe i pozarządowe zadań. Wcześniejszy raport FAO z 2013 r. informował o środkach przekazywanych na walkę z głodem. Szacowano, że koszty społeczne i ekonomiczne wynoszą globalnie 3,5 bln USD rocznie, zaś na jedną osobę globalnie 500 USD [20]. Autorzy wielu publikacji informują o nieprzemyślanych inwestycjach, które nie przyniosły oczekiwanego efektu bądź poprawiły nieznacznie jakość życia mieszkańców najuboższych regionów świata [4, 21]. Doradza się, po przeanalizowaniu 50-letniej historii udzielania pomocy, przemodelowanie obecnych metod walki z głodem. Rozwiązaniem są także komplementarne działania mające na celu zarówno zwiększenie bezpieczeństwa żywnościowego, jak i wyeliminowanie przyczyn niedożywienia [15, 21].

W *The State of Food Insecurity in the World 2014* szczegółowej analizie poddano siedem krajów borykających się z problemem niedożywienia, bądź brakiem bezpieczeństwa żywnościowego. Są to: Boliwia, Brazylia, Haiti, Indonezja, Madagaskar, Malawi i Jemen. Warto zwrócić uwagę na ostatnie zdarzenia mające miejsce na Madagaskarze, który jako jeden z krajów Afryki Subsaharyjskiej wykazuje szczególny wzrost procentowego udziału osób niedożywionych

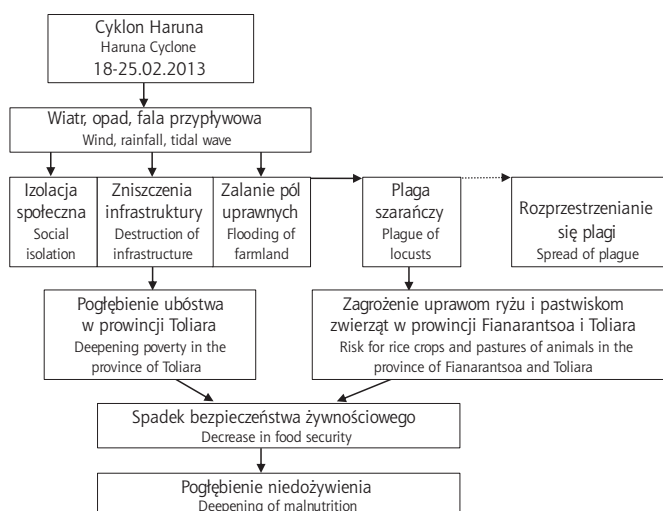
w porównaniu ze stanem z 1990 roku. Rycina 2 prezentuje owe zmiany na przestrzeni ostatnich lat [14]. Niestabilność polityczno-gospodarcza stała się kluczowym problemem na Madagaskarze w 2009 r., w którym doszło do zamachu stanu. Międzynarodowe organizacje wyraziły swoje zdanie na temat niezgodnego z konstytucją przejmowania władzy, grożąc konsekwencjami, m.in. zawieszeniem członkostwa, zahamowaniem udzielania pomocy finansowej i wstrzymaniem importu. Pomoc przerwały przede wszystkim Unia Afrykańska, Wspólnota Rozwoju Afryki Południowej, Unia Europejska a także Norwegia i Stany Zjednoczone [22-26]. Według Banku Światowego wzrost gospodarczy spadł z 7% w 2008 roku do 0,6% w roku kolejnym. UNICEF alarmował o pogłębiającej się skali ubóstwa – już wówczas 70% społeczeństwa żyło poniżej granicy ubóstwa, a wydatki na cele społeczne pomniejszono o kolejne 200 mln USD [27].

Ryc. 2. Procentowy udział niedożywionych na Madagaskarze na przestrzeni lat 1990-2014 [14]

Fig. 2. Prevalence of malnourished in Madagascar, 1990 to 2014 [14]

W 2013 roku cyklon Haruna doprowadził do zniszczenia południowo-zachodniej części wyspy, doprowadzając do zalania znacznych terytoriów pól uprawnych i pastwisk. Na podmokłych terenach doszło do nadmiernego wylegu szarańczy wędrowniej. Według danych FAO była to największa plaga ostatnich 50 lat. Co więcej, brak podjęcia jakiegokolwiek interwencji ze strony rządu malgaskiego zaskutkowało przejściem przez owady dwóch trzecich terytorium wyspy i zwiększeniem poziomu niedożywienia nawet do 60% w prowincji Fianarantsoa i Toliara. Klęska doprowadziła do gwałtownego spadku bezpieczeństwa żywnościowego, narażając 13 mln Malgaszów na głód [28]. Rycina 3 prezentuje ciąg przyczynowo skutkowy zdarzeń z 2013 roku, który doprowadził do spadku bezpieczeństwa żywnościowego [29]. Wydarzenia z ostatnich piętnastu lat doprowadziły nie tylko do pogłębienia się niedożywienia, ale również uniemożliwiły realizację pozostałych Milenijnych Celów Rozwoju [21].

Ryc. 3. Cyklon Haruna przyczyną spadku bezpieczeństwa żywnościowego na Madagaskarze: ciąg przyczynowo-skutkowy [29]

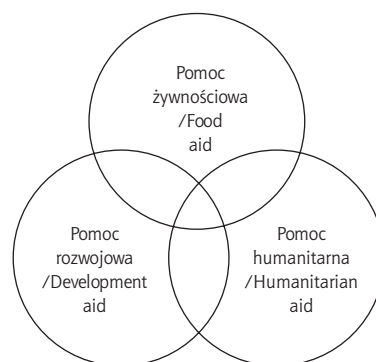
Fig. 3. Haruna cyclone as a reason for decrease of food security in Madagascar: a sequence of cause and effect [29]

Nowe kierunki w udzielaniu pomocy żywnościowej w krajach Afryki Subsaharyjskiej

Dalsza walka z głodem wymaga wielu istotnych zmian na różnych poziomach, zarówno ekonomiczno-gospodarczych, jak i politycznych, społecznych czy też kulturowych. Społeczna odpowiedzialność rządów, organizacji międzynarodowych i przedsiębiorstw jest zatem jego kluczowym elementem. Wpływ ten jest jednak ostro krytykowany. Według Weisa „Światowe bezpieczeństwo żywnościowe jest całkowicie uzależnione od niewielkiej liczby roślin uprawnych. W produkcji tych głównych wszędzie na świecie dominują wielkie monokultury, a światowa baza nasienna przechodzi pod kontrolę garstki olbrzymich ponadnarodowych koncernów produkujących komponenty rolne” [4]. Ten sam autor zaznacza, że dopiero reforma rolna, która polegałaby na rozwoju wsi, mogłaby zagwarantować bezpieczeństwo żywnościowe w krajach rozwijających się [4]. Realizowane inicjatywy i rozwiązania światowych organizacji skupiły się jednak na rozwiązaniach technologicznych (najpierw „zielona rewolucja”, następnie wprowadzanie roślin modyfikowanych genetycznie), które polegały głównie na wprowadzaniu wysokowydajnych odmian roślin uprawnych oraz nowych nawozów, agrochemikali i maszyn, a także rozbudowywaniu systemów irygacyjnych [30]. Podejmowane działania doprowadziły wprawdzie do wzrostu produkcji żywności, niemniej nie dotyczyły podstawowego problemu z jakim zmagają się kraje globalnego południa, tj. ubóstwa. Największą korzyść osiągnęły zachodnie firmy dostarczające komponentów rolnych. Tutaj autorzy wielu publikacji wysuwają argumenty przeciwko zielonej rewolucji. Po pierwsze, nie zapewniono odpowiedniej dystrybucji żywności, którą udało się wyprodukować. Po drugie, dotychczasowe systemy rolne oparte na ludzkiej pracy i dające zatrudnienie

wielu rolnikom zostały wyparte przez model rolnictwa wysokokapitałowego. Zjawisko to doprowadziło do spadku bezpieczeństwa żywnościowego w tych gospodarstwach domowych, które utrzymywały się z pracy na roli. Należy zaznaczyć, że w krajach Afryki Subsaharyjskiej 70% społeczeństwa nadal utrzymuje się z rolnictwa. Po trzecie, właściciele gospodarstw dysponujący żyzniejszą ziemią, większym kapitałem bądź dostępem do kredytów osiągnęli większe sukcesy, a tym samym wywłaszczali drobne gospodarstwa rolne. Obniżanie cen żywności przez duże gospodarstwa dodatkowo ograniczało rozwój drobnych rolników. Po czwarte, zielona rewolucja przyczyniła się do nierówności społecznych, w tym umniejszaniu roli kobiety afrykańskiej w procesie produkcji żywności. Mechanizacja gospodarstw rolnych odebrała miejsca pracy kobietom. Właściciele zrezygnowali z ich umiejętności i wiedzy na temat roślin, a tym samym obniżyły się ich zarobki. Zmiany te doprowadziły do zwiększenia się poziomu ubóstwa i niedożywienia w tej grupie społecznej. Szereg zagrożeń dotyczył również bezpieczeństwa ekosystemów. Zwiększenie zużycia ropy naftowej, oprysków i nawozów sztucznych doprowadziło do zanieczyszczenia środowiska [4, 30-34]. Przyglądając się kontrargumentom „zielonej rewolucji” możemy zauważyć, że pokrywają się zarówno z czynnikami pośrednimi i bezpośrednimi niedożywienia, jak i braku bezpieczeństwa żywnościowego. Również wiele „za” i „przeciw” gromadzi się wokół tematu organizmów genetycznie modyfikowanych (GMO). Pewne jest, że GMO nie jest w stanie wyeliminować problemu głodu na świecie. Zwiększenie plonów wręcz przeciwnie doprowadza do pogłębienia się niedożywienia, gdyż nie dotyczy strukturalnych problemów (niewłaściwa polityka żywnościowa i dystrybucja żywności).

Udzielana pomoc w Afryce Subsaharyjskiej powinna opierać się na trzech filarach: pomocy żywnościowej, pomocy rozwojowej i pomocy humanitarnej (ryc. 4). Dopiero odpowiednia proporcja tychże form udzielanej pomocy jest w stanie doprowadzić do

Ryc. 4. Charakter udzielanej pomocy w krajach rozwijających się: złoty środek (opracowanie własne)

Fig. 4. Forms of assistance in developing countries: the golden mean (own source)

zmniejszania się ubóstwa, a tym samym niedożywienia w krajach rozwijających się. W nagłych przypadkach pomoc żywnościowa zdaje się być niezbędna. Żywność nabywana jest przez bezpośredni zakup (*direct transfer*, bezpośrednio z kraju donatora), lokalny zakup (*local purchases*, nabywana i rozdzielana w kraju odbiorcy pomocy) i trójstronny zakup (*triangular purchases*, żywność nabywana w kraju rozwijającym się i dostarczana do kraju odbiorcy pomocy) [19]. Najlepszym rozwiązaniem zdaje się zakup lokalny, który nie blokuje lokalnych gospodarstw rolnych, a wręcz sprzyja rozwojowi gospodarczemu. Na przestrzeni ostatnich dwudziestu lat udzielana pomoc miała charakter bezpośredniego zakupu, który przyczynił się do spadku bezpieczeństwa żywnościowego w czasach obecnych. I mimo iż udział tej formy systematycznie zmniejszał się, nadal utrzymuje się na poziomie 60% (w roku 2008) [35]. Głównymi donatorami żywności stały się Stany Zjednoczone (USA) i Unia Europejska (UE). 80% udzielanej pomocy ze strony USA miało charakter bezpośredniego zakupu (podobny trend dominował w Japonii i wynosił 62%) [36]. Nie dziwi ten fakt, zwłaszcza że forma ta została zainicjowana w 1954 roku właśnie przez Stany Zjednoczone, które „zinstytucjonalizowały pomoc żywnościową i koncesjonowaną sprzedaż do krajów rozwijających się, czyniąc z nich główny sposób na pozbycie się nadwyżek zbożowych” [4]. W latach 60. XX wieku Ustawę o rozwoju handlu rolnego i pomocy nazwano Żywnością dla pokoju. Współcześnie, według raportu FAO z 2010 roku, pomoc żywnościowa w ponad 50% przekazywana jest do krajów Afryki Subsaharyjskiej [36]. W krajach rozwijających się tanie zboże od zachodnich donatorów zaczęło wypierać tradycyjne podstawowe produkty żywnościowe lub rywalizować z nimi. Tym samym doprowadziło do bankructwa małych gospodarstw rolnych i pogłębienia się ubóstwa. Warto tu zacytować Wielgosza, który wyjaśnia owe zjawisko: „Wraz z interwencją sił zbrojnych Stanów Zjednoczonych w 1992 roku wybrzeże somalijskie zostało dosłownie zasypane darmowym zbożem oferowanym w ramach pomocy międzynarodowej. Doprowadziło to do znacznej obniżki jego cen i zniszczyło ekonomicznie lokalnych rolników. W ten sposób na krótką metę zwalczono skutki głodu, ale w perspektywie długookresowej jedynie go pogłębiono, nie usuwając jego strukturalnych przyczyn: latem 2011 roku głód dotknął ponad 7 mln mieszkańców Somalii.” [37]. Udzielanie pomocy żywnościowej wymaga przemodelowania. Przede wszystkim zwrócić się w kierunku lokalnego i trójstronnego zakupu, który realizuje między innymi UE, ONZ czy Arabia Saudyjska [36]. Dodatkowo należy uwzględnić inne formy udzielanej pomocy. Pojedyncze zmiany dotyczą jedynie skutków, często też je pogłębiają. Dopiero pomoc żywnościowa

w połączeniu z komplementarnymi prorozwojowymi działaniami i humanitarnymi praktykami będzie oddziaływać na przyczyny bezpieczeństwa żywnościowego w krajach rozwijających się [19]. W tym samym czasie należy podać zarówno „rybę”, pamiętając, że osoba chora i niedożywiona nie jest w stanie pracować, jak i „wędkę” jako całościowe podejście do rozwiązania przyczyn problemu [21].

Podsumowanie

Najnowsze dane statystyczne niedożywienia w Afryce Subsaharyjskiej zmuszają do zastanowienia się nad nowymi metodami utrzymania bądź zwiększenia bezpieczeństwa żywnościowego. Instytucje międzynarodowe, wychodząc naprzeciw, podają narzędzia do badania, a tym samym możliwość zwiększenia owego bezpieczeństwa. Posiadając wiedzę na temat czynników i problemów krajów rozwijających się i dysponując również nowymi metodami badawczymi, technologią i specjalistami jesteśmy w stanie skutecznie zmniejszać poziom wygłodzenia. Niemniej konflikt interesów zachodnich donatorów i wielkich światowych korporacji utrudnia walkę z głodem. Historia słusznie pokazuje, że zwiększenie produkcji żywności na świecie i w krajach rozwijających się poprzez nowe rozwiązania technologiczne („zielona rewolucja”, GMO) nie jest rozwiązaniem problemu, a dopiero reforma rolna i przesunięcie krajów ubogich na wyższe szczeble rozwoju gospodarczego może być szansą na zmniejszenie ubóstwa, które jest przyczyną zarówno niedożywienia, jak i braku bezpieczeństwa żywnościowego. Udzielana pomoc ze strony krajów rozwiniętych powinna być przemyślana i obejmować pomoc żywnościową, rozwojową i humanitarną. Tutaj należy zwrócić się w kierunku zakupu żywności w kraju objętym pomocą bądź w innym kraju Trzeciego Świata. Pomoc żywnościowa obejmująca zakup bezpośrednio z kraju donatora zdaje się raczej pogłębiać problem niedożywienia w kolejnych latach, doprowadzając do spadku bezpieczeństwa żywnościowego, aniżeli faktycznie zwalczać głód.

Przytaczając przykłady Somalii czy też Madagaskaru i przyglądając się statystykom należy podjąć dalsze badania niedożywienia i bezpieczeństwa żywnościowego w krajach rozwijających się. Walka z ową plagą wymaga przede wszystkim wprowadzenia nowych rozwiązań, jak i przeanalizowania przeprowadzonych dotychczas inicjatyw. Dualna ścieżka udzielania pomocy, tj. metoda „ryby” i „wędkki”, a także holistyczna komplementarna pomoc żywnościowo-rozwojowo-humanitarna powinny wyznaczać kurs instytucjom, fundacjom i podmiotom odpowiedzialnym za zwalczanie głodu na świecie.

Piśmiennictwo / References

1. World Food Programme. Rome Declaration on World Food Security. United Nations Food and Agriculture Organisation, 1996. <http://www.fao.org/docrep/003/w3613e/w3613e00.htm> (dostęp 03.01.2015).
2. WHO. Health topics. Millennium Development Goals (MDGs) 2014. http://www.who.int/topics/millennium_development_goals/en/ (dostęp 15.03.2014).
3. Leśkiewicz K. Bezpieczeństwo żywnościowe i bezpieczeństwo żywności–aspektyprawne. *PrzPrawaRol* 2012, 10(1): 179-198.
4. Weis T. Światowa gospodarka żywnościowa: batalia o przyszłość rolnictwa. Warszawa. Polska Akcja Humanitarna, Warszawa 2011.
5. Moss M. Cukier, sól, tłuszcz. Jak uzależniają nas koncerny spożywcze. Galaktyka, Łódź 2014.
6. Kowalczyk S. Agrobiznes w warunkach kryzysu globalnego. [w:] *Agrobiznes w warunkach rynkowych. Problemy i wyzwania*. Grzelak A, Sapa A (red). Zesz Nauk nr 150, Wyd Uniwersytetu Ekonomicznego, Poznań 2010.
7. Sapa A. Bezpieczeństwo żywnościowe w krajach rozwijających się. *Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy*, Bydgoszcz 2010: 231-244.
8. The World Bank. Working for a World Free of Poverty: Regional aggregation using 2005 PPP and \$1.25/day poverty line. <http://iresearch.worldbank.org/PovcalNet/index.htm?1> (dostęp 29.12.2013).
9. Sachs JD. The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time. Wyd Nauk PWN, Warszawa 2005: 20.
10. World Trade Organization: WTO Launches Trade Initiative for Least Developed Countries. FOCUS newsl, Geneva 1997: 24.
11. Leszczyński A. Dziękujemy za palenie: dlaczego Afryka nie może sobie poradzić z przemocą, głodem, wyzyskiem i AIDS. Polska Akcja Humanitarna, Warszawa 2012.
12. Małysz J. Ekonomiczna interpretacja bezpieczeństwa żywnościowego. [w:] *Bezpieczeństwo żywności w erze globalizacji*. Kowalczyk S (red). Of Wyd SGH, Warszawa 2009.
13. Smith LC, El Obeid AE, Jensen HH. The geography and causes of food insecurity in developing countries. *Agric Econ* 2000, 22: 199-2015.
14. The state of food insecurity in the world 2014: Strengthening the enabling environment for food security and nutrition. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2014. <http://www.fao.org/3/a-i4030e.pdf> (dostęp 05.01.2015).
15. Müller O, Krawinkel M. Malnutrition and health in developing countries. *CMAJ* 2005, 3(173): 279-286.
16. Gulbicka B. Problemy wyżywienia w krajach rozwijających się. Program wieloletni 2005-2009. Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej. IERiGŻ PIB, Warszawa 2009.
17. Toczek JM. Niepokoje żywnościowe świata. LSW, Warszawa 1981.
18. The state of food insecurity in the world 2009: economic crises – impacts and lessons learned. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2009. <http://ftp.fao.org/docrep/fao/012/i0876e/i0876e.pdf> (dostęp 05.01.2015).
19. Sapa A. Pomoc żywnościowa w kontekście good governance i społecznej odpowiedzialności. *Problemy Rolnictwa Światowego*. Zesz Nauk SGGW, Warszawa 2010.
20. The state of food insecurity in the world: the multiple dimensions of food insecurity. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2013. <http://www.fao.org/docrep/018/i3434e/i3434e.pdf> (dostęp 05.01.2015).
21. Kasprowicz D. Medycy dla Afryki. Stopień realizacji Milenijnych Celów Rozwoju na przykładzie Madagaskaru. *Ann Acad Med Gedan* 2014, 44: 143-155.
22. People’s Daily Online: The African Union (AU) suspends Madagascar’s membership. <http://english.people.com.cn/90001/90777/90855/6619083.html> (dostęp 25.04.2013).
23. BBC News Channel: African body suspends Madagascar. <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/africa/7973319.stm> (dostęp 25.04.2013).
24. United Nation Regional Information centre for Western Europe: Madagascar – the untold crisis. UNRIC 2009. <http://www.unric.org/en/madagascar/27072-madagascar-the-untold-crisis> (dostęp 25.04.2013).
25. Lough R. Norway says aid to Madagascar remains frozen. Reuters, 2009. <http://uk.reuters.com/article/2009/03/19/uk-madagascar-politics-idUKTRE52I2T220090319> (dostęp 25.04.2013).
26. The free library by farlex: The United States calls Madagascar change a ‘coup’, suspends aid. AFP, 2009. <http://www.thefreelibrary.com/US+calls+Madagascar+change+a+‘coup’,+suspends+aid-a01611822816> (dostęp 25.04.2013).
27. Iloniaina A. Rivals shun Madagascar leader’s pact with parties. Reuters, 2010. <http://mobile.reuters.com/article/Deals/idUSLDE67D04Z> (dostęp 29.04.2013).
28. Food and Agriculture Organization of the United Nations: Madagascar locust crisis – Response to the locust plague: three-year Programme 2013-2016. FAO in emergencies from prevention to bulding back better. FAO 2013. http://www.fao.org/fileadmin/user_upload/emergencies/docs/Locust-crisis-madagascar-FAO_en.pdf (dostęp 23.04.2014).
29. Kasprowicz D. Ubóstwo jako przyczyna niedożywienia i jego uwarunkowania na Madagaskarze. [w:] *Ogólnopolska Konferencja Naukowa “Afryka – Regionalizm – Współpraca międzynarodowa”*. Materiały konferencyjne. Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Olsztyn 2013.
30. Shiva V. The Violence of the Green Revolution: Third World Agriculture, Ecology and Politics. Zed Books, London 1991.
31. George S. Ill Fares the Land: Essays on Food, Hunger and Power. Penguin, London 1990.
32. Middendorf G, Skladny M, Ransom E, et al. The great global enclosure of our times: peasants and the agrarian question at the end of the twentieth century. [w:] *Hungry for Profit: The Agribusiness Threat to Farmers, Food, and the Environment*. Magdoff F, Foster JB, Buttel FH (eds). Mon Rev Press, New York 2000: 107-23.
33. Shiva V. Monocultures, monopolies, myths and the masculinization of agriculture. *Dev J Soc Int Dev* 1999, 42(2).
34. Agarwal B. A Field of One’s Own: Gender and Land Rights in South Asia. Cambridge University Press, Cambridge 1994.
35. World Food Programme. Food Aid Information System, 2010. <http://www.wfp.org/fais/>. (dostęp 10.01.2014).
36. The state of food insecurity in the world 2010: addressing food insecurity in protracted crises. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2010. <http://www.fao.org/docrep/013/i1683e/i1683e.pdf> (dostęp 10.01.2015).
37. Wielgosz P. Wstęp do polskiego wydania. [w:] *Światowa gospodarka żywnościowa: batalia o przyszłość rolnictwa*. Weis T (red). Polska Akcja Humanitarna, Warszawa 2011: 5-9.